

Sobre l'ús polític de la història

Giovanni Levi

Cap a la fi de *Le passé d'une illusion* François Furet afirmava que, una vegada perdut el sentit de la història amb el qual el marxisme-leninisme, però també el pensament democràtic més en general, havia pretès donar a l'optimisme democràtic la garantia de la ciència, «la idea d'una societat diferent ha esdevingut quasi impossible de ser pensada [...]». Heus-nos ací, doncs, condemnats a viure en el món en què vivim.¹ I també: «Si el capitalisme ha arribat a ser l'avenir del socialisme, si el món burgès és allò que ve després de la “revolució proletària”, en què es transforma aquesta garantia del pas del temps? La inversió de les prioritats canòniques redueix al no-res l'encadenament de les èpoques en la marxa cap al progrés. La història torna a ser el túnel fosc en el qual l'home actua sense saber on conduiran les seues accions, incert quant al seu destí, desposseït de la il·lusòria seguretat d'una

ciència que done compte d'allò que fa. Mancat de Déu, l'individu democràtic veu com s'ensorren, en aquesta fi de segle, els fonaments de la deessa història [...]. A aquesta amenaça d'incertesa s'hi afegeix, en el seu esperit, l'escàndol d'un avenir tancat.»² Malgrat tot, però, hi preval una visió optimista: acabada una il·lusió el que tenim davant és un món més real i més humà, sense mesianismes. Però l'anàlisi de Furet tocava també, tot i que massa de passada, un aspecte rellevant: també la història, una arma política usada per donar sentit al món del passat segons una lògica del present, ha perdut seguretats de cop i volta. I aquest caire de la qüestió em sembla que ha de ser vist amb menys optimisme. No tan sols l'avenir reclama nous instruments per a la seua comprensió; mentre formes molt potents de poder solidifiquen el seu domini econòmic i ideològic, cal tornar a donar-li també un significat al passat. El fet és que el desarment ideològic no és general: tan sols una de les parts ha sofert una pèrdua de sentit. En aquesta situació desigual, hi prolifera un ús polític nou i molt estès de la història davant el qual els historiadors es troben particularment indefensos i desconcertats.³ Les bases i l'espai del nostre ofici han canviat més del que s'ha percebut immediatament.

Giovanni Levi (Milà, 1939) és catedràtic d'Història Econòmica a la Universitat de Venècia. El seu nom està lligat al corrent de la «microhistòria». És autor, entre d'altres, de *L'eredità immateriale. Carriera di un esorzista nel Piemonte del Seicento*. En català se n'ha publicat el treball «El perill del geertzisme» dins del volum a cura d'Agustí Colomines i Vicent Olmos *Les raons del passat. Tendències historiogràfiques actuals*, Afers, 1998.

Fóra bastant absurd pensar que l'ús polític de la història és una novetat. El caràcter de ciència civil que té la història en fa, per definició, una activitat política: tant si estudia trajectòries individuals o socials, com si estudia grups, institucions o nacions, o si estudia, en fi, la formació dels estats o l'evolució de les cultures, no sembla que hom pugui separar-la de l'aspecte civil de definició de les identitats, d'un mateix i dels altres. Així, doncs, la historiografia ha produït sempre visions del món que comportaven, indestruïblement, un element polític l'ús del qual –conscient o inconscient– era en tot cas inevitable. I, tanmateix, també aquest ús té una història sobre la qual val la pena indagar, una història feta de molts components, entre els quals cal comptar també la relació entre l'historiador i el públic lector, una relació que ha canviat al llarg del temps.

La historiografia ha enfrontat aquest problema d'una manera implícita: mantenint un to que –parafrasejant James Clifford–⁴ podríem qualificar d'autoritari; ha construït una retòrica peremptòria amb la qual s'ha presentat al lector. Una retòrica que donava per feta la idea d'una reconstrucció objectiva de fets ja copsats àmpliament, com si l'objecte de la historiografia no fos un altre que reconstruir com s'han esdevingut les coses: una relació necessària entre text i realitat en la qual el text historiogràfic representa un món definit i significatiu. Rere aquesta imatge autoritària s'amaga un aspecte implícit molt relacionat amb la capacitat de persuasió i, també, un dels aspectes més sòlidament arrelats en el sentit comú historiogràfic: el lector demana de l'historiador moltes coses, però dona per descomptat

que allò que conta siga veritat. En això rau també amb força la possibilitat de dir conscientment coses falses i de ser creguts. També per tal com l'extraordinària transformació a què han donat lloc la caiguda del sistema soviètic i la fi del bipolarisme ha generat una expectativa desorientada de relectura de la història, l'expectativa d'una revisió que manca en part d'instruments nous d'interpretació però que no ha perdut el sentit de l'autoritat científica dels historiadors.

Així, doncs, cal cercar el nou ús polític de la història i el seu significat no pas en la seriositat de les discussions, sinó en la forma retòrica que ha fet servir el revisionisme per adreçar-se al sentit comú historiogràfic. Hi faré valer, per tant, un exemple particularment miserable des del punt de vista científic per a mostrar aquestes noves característiques.

En la presentació de les memòries de dos italians que combateren en la Guerra Civil espanyola (Giuliano Bonfante, que abandonà el front republicà el 1937, i Edgardo Segno, voluntari al bàndol franquista el 1938), un conegut diplomàtic i periodista italià que sol ser presentat com a historiador, Sergio Romano, justificava la sublevació de Franco com a resposta al comunisme i a les violències dels republicans, en comptes de considerar-la causa del progressiu predomini comunista al front antifranchista: «la guerra deixà així de ser una guerra entre feixisme i anti-feixisme per a esdevenir una guerra entre feixisme i comunisme».⁵ Romano negava, tanmateix, que Franco fos feixista: «No fou feixista [...]. Fou autoritari, reaccionari, brètol, despietat. Però era espanyol».⁶ Tot ben sospesat, fou «cruel i, ahora, clarividant. Fou clarividant perquè es

resistí a les pressions d'intervenció que li venien de l'Eix i mantingué el país fora de la guerra mundial. Fou cruel, vanitós, irritant, però mai no li féu a la societat espanyola allò que els Gottwald, els Novotni, els Rakosi, els Dimitrov, els Grotowohl, els Gheorghiu-Dekh, els Ceaucescu i altres dirigents comunistes de la segona postguerra feren a la societat dels seus països. En tenim la confirmació quan hem pogut constatar, en la darrera fase de la vida de Franco i després de la seua mort, que Espanya havia conservat, malgrat la dictadura, les energies i les virtuts necessàries per a encarar el seu futur polític i econòmic. Tot comptat i debatut, i a la vista de com havien d'anar les coses, ben bé podem concloure que Bonfante féu bé d'abandonar la partida el 1937 i Sogno no féu mal d'afegir-s'hi el 1938».⁷

Com es pot veure, res de brillant: simplificacions, falsificacions, propaganda. I tanmateix aquesta intervenció ha estat molt significativa i suscità un ampli debat.⁸ Un debat, tanmateix, que s'ha mostrat en conjunt estèril: uns hi han tractat d'especificar i de clarificar, uns altres hi han mostrat indignació. Però sembla que els elements principals del sentit comú historiogràfic dominant hi eren tots presents: cap alineament obertament positiu (Franco era cruel), els republicans eren sanguinaris i estaven dominats pel comunisme (i què hi ha hagut de pitjor que el comunisme al nostre segle?); les parts tenien en comú el mateix esguard lívid fet d'escepticisme i d'incertesa que atura qualsevol opció i qualsevol alineament (només la clàusula «a la vista de com havien d'anar les coses» constitueix un instrument de judici significatiu).

No crec que siga casual que el volum

haja aparegut com a suplement de la revista *Liberal*, un setmanari finançat per Cesare Romiti, ex president de la FIAT i interessant eminència grisa de la vida política i econòmica italiana i espanyola: justament els mateixos dies de juny de 1998 en què Romano publicava el seu volumet, Romiti culminava els seus 25 anys com a president de la FIAT i debutava com a editor, tot esdevenint president de la casa RCS-Rizzoli, propietària entre altres del *Corriere della Sera* i d'*El Mundo*. Els conservadors italians presenten contínuament a hores d'ara l'Espanya d'Aznar com a model exemplar per a Itàlia i per a Europa (a més de Romiti,⁹ també Berlusconi i Casini s'han manifestat sovint en aquest sentit). Per sota d'interpretacions històriques improbables i superficials hi ha també, doncs, una campanya propagandística que malda per suggerir una continuïtat entre franquisme i desenvolupament actual, posant entre parèntesis el període socialista, el seu perillós estatisme i la política de *welfare*. Hom suggereix així la imatge d'una Espanya dinàmica però encara amenaçada pels comptes no passats amb el seu passat. També el franquisme, també el feixisme italià, han sabut democratitzar-se i modernitzar-se: «a la vista de com havien d'anar les coses» foren els mals menors contra el perill comunista i obriren la via al desenvolupament econòmic i al neoliberalisme. *Post hoc erga propter hoc*.

Partint d'aquest exemple extrem —que mostra l'ús periodístic del passat i no té, doncs, en principi res a veure amb el debat científic i amb la recerca— podem preguntar-nos: existeixen avui novetats rellevants en l'ús polític de la història?

D'entrada cal dir que n'hi ha una: ha canviat la relació entre la història i els lec-

tors perquè la comunicació a través dels llibres ha perdut el quasimonopoli que havia conquerit progressivament amb la difusió de la impremta. És cert que també d'altres formes de transmissió del saber històric, com ara les imatges o la comunicació oral, tingueren una funció important en el passat. Però no ni ha dubte que la impremta, la generalització de l'alfabetisme, l'escolarització massiva i la minva del preu dels llibres jugaren un paper decisiu per a fer de la historiografia un element polític fonamental en la construcció de les ideologies identitàries al si de les formacions estatals de l'època moderna i contemporània.

Avui les coses han canviat: altres fonts d'informació, d'una altra mena, juguen un paper important, rivalitzant amb els llibres i, cada vegada més, obligant la historiografia mateixa a modificar la manera d'enfrontar un sentit comú historiogràfic que s'ha transformat radicalment.

No em sembla que els historiadors professionals se n'hagen adonat del tot i, per tant, que se n'ocupen gaire. De tant en tant, certament, s'escolten planys per la reducció del públic lector. I cada vegada més la historiografia ha de ser subvencionada, perquè les vendes dels llibres d'història no són prou per a justificar-ne econòmicament l'edició. Però no em sembla que es pugui percebre la sensació d'un canvi d'època que hauria transformat el sistema mateix de producció de la comunicació dels resultats de la recerca.

Hom pot dir sense embuts que, a hores d'ara, els periòdics, la televisió i altres mitjans de comunicació forneixen informacions amb característiques molt específiques –la simplificació i la velocitat– que són força diferents de les que fa servir en

general la historiografia però que, tanmateix, intervenen en la mateixa àrea de consumidors d'història i en modifiquen el mercat.

L'escola ha estat i és el lloc per excel·lència de divulgació del coneixement històric, el lloc per excel·lència de l'ús civil i polític de la història, el lloc en el qual s'esdevé la socialització dels joves a través, en gran mesura, de la transmissió de models identitàris bastits a partir dels esdeveniments històrics que han constituït les nacions. Però així com han canviat els mecanismes de la socialització, amb una reducció del paper de la família i un augment del paper del grup dels coetanis, així també, al costat de l'escola, uns altres mitjans com el cinema, la televisió, internet i els periòdics, han generat un sector nou i potent de models que ha transformat el paper mateix de l'escola, que ara ha confrontar-se amb una quantitat extraordinàriament més gran i incontrolada d'informacions.

No és, doncs, cap casualitat que en els darrers anys haja tingut lloc a França, a Itàlia i a Espanya un vast debat sobre l'ús de la història com a eina de socialització, que ha menat a una transformació profunda dels programes escolars. Amb un resultat paradoxal a tot arreu: la història no hi és pensada com a instrument de la formació profunda i de llarga durada de les realitats nacionals i de la complexitat de la transformació del món, no és doncs llegida per problemes segons cronologies i desenvolupaments complexos. Sinó que, més aviat, s'ha transformat –certament que seguint l'onada d'un sentit comú historiogràfic del tot factual i de curta durada– segons els fets, amb la idea que els fets recents són per definició més importants que no els reculats «atesa l'exigència

pedagogicocultural de dedicar un espai més ampli al tractament d'esdeveniments recents [...] que haurà de caracteritzar-se també per una major riquesa de dades i de referències».¹⁰ S'ha produït així un allargament del contemporani i una estilització i simplificació del passat més remot; la història s'ha transformat en notícia.

No és tan sols el seguiment infinit i impossible dels fets que proposa aquesta perspectiva. És que, a més, la idea que domina aquest enfocament és la d'un món cada vegada més uniforme, on caldria minimitzar els trets antropològics i culturals característics dels diferents països, en funció d'una visió més global del món d'avui que facilite la superació de diferències i retards respecte d'un model únic de ciutadà europeu. Però ignora el fet que precisament les diferències profundes són el problema i no les coherències superficials i les convergències immediates. I que només la comprensió de la dimensió efectiva i de l'escala correcta de lectura de les realitats socials i culturals permet de coordinar valors diversos, cosa que sens dubte no permeten la simplificació i l'aplanament. Em sembla que n'hi ha prou amb mirar per la finestra els esdeveniments recents als Balcans o l'envitricollada unitat monetària europea per adornar-se'n: la diversitat ètnica, religiosa, nacional, reacciona desordenadament a la imposició de models uniformes. Aquesta imposició de models uniformes, de fet, en ignorar les especificitats, contribueix a reforçar-les.

Però no tan sols han canviat els canals d'informació: ha canviat també la memòria. Massa sovint hom simplement ha contraposat la memòria a l'oblit, com si la guerra de les representacions del passat pogués reduir-se al conflicte entre allò que

hom tria recordar i allò que hom vol cancel·lar. No per casualitat gran part del debat del revisionisme ha semblat polaritzar-se en la idea que calia trobar una solució equilibrada que conjuràs els passats que no passen, per tal d'aconseguir de fer-los passar: la culpabilització d'Alemanya pel nazisme, les simplificacions que havien callat sobre el període de Vichy o que havien considerat el feixisme com un parèntesi aliè a la història i a la consciència de la gran majoria del poble italià o que havien cobert amb un silenci espès la guerra civil espanyola i el franquisme. Però el revisionisme no s'ha nodrit tan sols amb fets contemporanis. D'altres fets del passat es presentaven carregats d'ambigüitat a la memòria i calia reprocessar-los per tal d'afavorir-ne l'oblit. N'hi ha prou amb recordar la història de la sol·licitud de perdó per la Inquisició promesa pel papa –les conclusions de la qual s'han ajornat a l'any del jubileu– i que fins ara sols ha produït declaracions fet i fet justificatives sobre el respecte per les regles per banda dels inquisidors i la major moderació i correcció d'aquests en comparació amb els tribunals laics.

Però no es tracta tan sols de memòria o d'oblit. Es tracta també del canvi mateix de la memòria, que ha esdevingut tota una altra cosa i ja no és la memòria col·lectiva i social en què se sol pensar quan es fa referència a la història. La memòria s'ha eixamplat fins produir allò que Bion n'ha dit «una obstrucció», que impedeix la intuïció de fets desconeguts: un excés de memòria és també un excés de conformisme, una saturació que entrebanca el judici i la crítica.¹¹ I alhora la marxa triomfal de la individualització, de la privatització de l'experiència, ha produït una memòria

esmicolada, individualitzada. El que passa una i altra vegada a primer pla és la memòria d'individus, no la d'un grup o la d'un poble: no és ja història comunicable, sinó autobiografia, no és ja passat de la societat, sinó miríades de fragments i d'objectes separats, de «coses tal com venen representades per la imaginació més corrent, nodrida de llibres, de pel·lícules i de mites aproximatius. Aquesta imaginació llisca fatalment vers la simplificació i l'estereotip», fruit de les ruptures i derives que la memòria opera fatalment entre les experiències de persones i generacions diverses.¹²

Per davall de tot això hi ha una ideologia potent i conscient que exalta tan sols els aspectes positius de l'afirmació de l'autonomia de l'individu en l'estat modern. Faré referència a un segon exemple d'ús polític de la història. No es tracta, en aquest cas, de revisionisme, sinó d'una operació més complexa i subtil d'història ideològicament orientada. Em referesc a la monumental recerca –més de 10 volums– sobre *Les origines de l'Etat moderne en Europe, XIIIe-XVIII siècle* promoguda i finançada per la Fondation Européenne de la Science.¹³ La idea rectora –amb una voluntat explícita d'ús polític de la història– n'era la de mostrar la ineluctabilitat d'una forma específica d'estat modern, respecte del qual les desviacions o els retards no n'eren més que patologies, i les possibles alternatives tan sols resistències inútils. Un dels volums, el que ens interessa ací en particular, està dedicat a *L'individu dans la théorie politique et dans la pratique*.¹⁴ La tesi que manté la curadora, Janet Coleman, a la introducció és, justament, que en la història europea un procés no teleològic, perquè fou inconscient, menà tanmateix a un procés uniforme d'individualització,

raó per la qual s'hi formà un espai propi de l'individu configurat per rellevants trets comuns que han generat una comuna *expérience européenne*. «És en aquest espai lliure indeterminat, protegit de dret de les ingerències de l'estat o de qualsevol altra persona, on el caràcter únic de l'individu s'expandeix de la millor manera en l'estat liberal modern [...]. La submissió completa de l'estat a les lleis garanteix al ciutadà modern una completa llibertat interior com a individu, des del moment que es regeix per ell mateix i és autònom.»¹⁵ Tot i la banalitat de fons de la tesi, allò que sobta –en aquest volum i en l'enfocament tot sencer de la sèrie– és el to bàsicament apologètic i el caire fatal del procés: la historiografia ha perdut el paper de ciència de les diferències rellevants per a transformar-se en constructora d'homologacions improbables. Així, mentre poders cada vegada més forts se sostrauen al control democràtic, mentre cadascú de nosaltres veu, doncs, cada vegada més difícil contrarestar amb la fràgil arma del vot les decisions econòmiques i polítiques d'un món on s'han accentuat les interdependències i els trets globals, constantment se'ns tornen a presentar com a conquestes triomfals la fi de les ideologies i el triomf de l'individu, la fi de la història en la societat del capitalisme liberal i l'afirmació de la memòria fragmentària. Tocqueville ho havia avançat amb claredat: «La democràcia no sols fa oblidar a l'home els seus avantpassats, sinó que li amaga també els seus descendents i el separa dels seus contemporanis; el tanca tothora en si mateix i amenaça, en fi, de recloure'l totalment en la solitud del seu cor.»¹⁶

Així doncs, el que els historiadors troben en els seus lectors és una memòria

individualitzada, curulla d'informacions, però esmicolada. Una memòria que tendeix a simplificar i a estereotipar i que reflecteix una societat esbocinada que ha afeblit el sentit de conjunt de qualsevol memòria col·lectiva o, millor dit, que és sensible a formes simplificades de representació del passat, fetes d'eslògans i mites buits de continguts reals però no per això menys potents i mobilitzadors o, a l'inrevés, paral·litzadors.

Precisament en aquesta sobreposició entre fragment i memòria rauen alguns dels equívocs que han caracteritzat l'ús de les fonts orals: perdut el sentit col·lectiu del passat, a molts historiadors els ha semblat possible de recuperar visions subjectives que, ben sovint, expressaven la desagregació més que no pas la pluralitat de punts de vista. Per exemple, moltes de les investigacions recents sobre els crims nazis a Itàlia, veritables recerques sobre l'alteració de la memòria, han contribuït sobretot a fer palès de quina manera la memòria individual —a través de la decantació, la influència dels mitjans de comunicació, l'estilització— ha construït imatges distorsionades del passat, carregades d'una ideologia que descontextualitza el passat per tal de manipular-lo més o menys conscientment.¹⁷

Com ja s'ha assenyalat, en les dificultats que troben els historiadors per a prendre nota d'aquestes transformacions hi juga un paper central el canvi de l'escenari polític mundial. Tot i que siga banal l'observació, la fi de la bipolaritat ha determinat també un canvi de fons en els temes i les orientacions de la historiografia. Camps sencers de recerca s'han extingit progressivament (és el cas, per exemple, de la història del moviment obrer), mentre que un clima general d'incertesa ha envaït

el treball dels historiadors. La fi del sistema soviètic i la imatge de l'economia de mercat com l'única perspectiva realista d'organització institucional, fins i tot més enllà dels extremismes neoliberals, ha acabat amb moltes de les perspectives que situaven en el conflicte social i cultural el centre d'atenció dels historiadors. Les solidaritats socials que feien aparentment automàtics els alineaments polítics ja no són evidents i en el debat recent s'han enfosquit els significats al·lusius, però immediatament perceptibles, de dreta i esquerra. De sobte, si no als historiadors, sí en tot cas al sentit comú del passat li han mancat referències i claredat, valors morals i culturals. Com en tot moment de crisi i de reestructuració, també hi ha, certament, un aspecte positiu: desapareixen esquemes i falsificacions que havien retingut una força poc raonable dintre de la cultura ambient. Però els danys immediats hi són profunds i evidents i, ara com ara, escassament enfrontats per una ciència que es troba amb dificultats evidents per enfrontar-s'hi perquè està afectada per una crisi de fons. Si observem el paper que juguen els fets històrics en el debat polític d'avui podem adonar-nos tot seguit que hi ha una confusió i una incertesa plenes de simplificacions, a l'empara del mateix clima de dubte i de debilitat: localismes i nacionalismes, violències i desigualtats, proliferen en els buits que obre aquesta dificultat de la historiografia per a jugar el seu paper civil.

L'ús alligador de la història que s'ha fet a molts països s'ha basat sovint en la idea que les nacions han nascut de la violència. No només de la defensa enfront dels enemics exteriors, sinó també de la guerra civil, que permeté que la part mi-

llor pogués fer prevaler els seus principis: en aquesta idea han estat educats els joves nord-americans amb relació a la Guerra de Secessió, els joves anglesos pel que fa a la Revolució anglesa o els joves francesos quant a la Gran Revolució. Però no es pot generalitzar aquest model: precisament la dificultat per a reconèixer en el *Risorgimento* italià no sols una guerra contra Àustria sinó també una guerra civil contra el papa, i en la Resistència una guerra civil d'una part contra una altra (i no pas de tots els italians contra una ínfima minoria de feixistes) ha pesat durament en la capacitat d'Itàlia per a construir-se mites fundadors forts. El feixisme mateix, per no amoïnar els catòlics, hagué d'elegir els seus improbables mites de referència en la Roma antiga o, en tot cas, en la Gran Guerra contra Àustria, i no en el *Risorgimento*.

Els revisionismes d'avui, en canvi –amb la qual cosa es veu que els temps i els modes de l'ús polític de la història s'han transformat–, segueixen un procediment oposat: no els interessa tant la revalorització de moviments, períodes o personatges del passat com la desvalorització del passat en general. El tema comú ha estat de fer iguals, i totes dues negatives, les parts en conflicte. En una guerra justificada, però equívoca, contra les lectures maniquees de la història, hom tracta de mostrar tot el que hi havia de negatiu en allò que semblava innovador. No era en termes d'una revalorització del nazisme que Nolte sostenia les seues tesis, ni d'una revalorització del feixisme que hom ha mostrat les violències dels partisans a Itàlia, durant la Resistència i després. La imatge del passat que se'n deriva no és la d'una interpretació capgirada, sinó la d'un anivellament de les posicions, conside-

rades totes negatives. El passat en va ple, de bestieses.

Precisament en aquest sentit em sembla significatiu l'ús polític de la història que fa a hores d'ara l'Església catòlica. Els exemples són nombrosos, però en recordaré només dos especialment representatius de la relectura instrumental dels fets del passat, i també dels efectes de desinformació que es produeixen per la manera com la premsa i la televisió reprocessen els textos, fent-ne notícies succintes la repetició de les quals es memoritza molt més que no els continguts i significats reals de la revisió del passat que du a terme l'Església.

Tot el procés de reescriptura de la història i de proposició de models de santedat inherent a les innumerables decisions de beatificació dels darrers anys mereixeria una anàlisi més pregona. Però em sembla palès que hi ha en curs una intensa producció de símbols carregada de conseqüències. Per exemple: quin missatge ha volgut llançar el Vaticà amb la beatificació del cardenal Stepinac? Després d'haver estat un dels protagonistes de la política que afavorí la desintegració de Iugoslàvia, amb el reconeixement precoç de la independència de Croàcia, el 8 de març de 1999 el papa Joan Pau II beatificà el cardenal Stepinac, símbol de l'antitisme croat, però també lligat ambigüament a la política i els crims d'Ante Pavelic. Stepinac no condemnà mai les pràctiques ferotges dels feixistes croats i guardà silenci sobre la participació de membres del clero catòlic en les massacres comeses pels ustaxis contra els partisans i els cristians ortodoxos i en la gestió dels camps de concentració, a Jasenovac i altres llocs.¹⁸

Vegem un altre exemple que, sens dubte, deu recordar el lector. Es tracta d'un

document particularment significatiu per ell mateix, però revelador també de la distància que hi ha entre la imatge difosa en l'opinió pública i el contingut específic dels textos. Després d'una sorollosa campanya periodística que havia creat una gran expectativa pel que fa a una possible revisió de l'actitud mantinguda pel Vaticà durant l'Holocaust, el 16 de març de 1998 la Comissió vaticana per a la relació amb els jueus publicava el document en qüestió. Fem-ne memòria: una reflexió sobre la *Shoah*.¹⁹ En aquest text extraordinari i ambigu l'extermini és condemnat amb fermesa i sense reticències; per contra, les responsabilitats morals de l'Església per no haver-se oposat amb fermesa als crims són col·locades en un context global equívoc i justificatiu. Hi ha punts, en la meua opinió, particularment rellevants: partint de la distinció entre antisemitisme i anti-judaïsme, el document reconeix que l'antijudaïsme tal vegada ha afectat, «desafortundament», també els cristians. Però l'antisemitisme nazi és una doctrina d'arrels neopaganes, perquè «refusa de reconèixer les realitats transcendents com la font de la vida i el criteri del bé moral [...]». Aquest antisemitisme té les arrels fora del cristianisme i tractant d'assolir els seus objectius no dubtà a oposar-se a l'Església i a perseguir també els seus membres». Una subtil presa de possessió del martiri aliè confirma la pràctica d'insinuar símbols catòlics a Auschwitz.

El document continua preguntant-se «si la persecució nazi dels jueus no fou facilitada pels prejudicis arrelats en alguns esperits i cors cristians». Però aquesta pregunta resta sense resposta: «Qualsevol resposta a aquesta pregunta ha de tenir en compte el fet que tractem de la història de

les actituds de persones –l'Església com a institució hi és, doncs, lluny– i de la seua manera de pensar, que es trobaven subjectes a múltiples influències.» I, d'altra banda, atès que molts ignoraven la Solució Final, uns altres tenien por i uns altres, encara, s'aprofitaren de la situació, «la resposta cal donar-la cas per cas».

Hi ha culpes dels estats occidentals de tradició cristiana i hi ha culpes individuals. Però també hi ha mèrits, «incloent-hi allò que féu el papa Pius XII, personalment o per mediació dels seus representants, per salvar centenars de milers de vides jueves». Després hi ha una citació del missatge adreçat pel papa Joan Pau II a la comunitat jueva d'Estrasburg el 1988: «Repetesc una vegada més amb vosaltres la condemna més ferma de l'antisemitisme i del racisme, que són oposats als principis del cristianisme.» Però tot seguit el document mira d'arreglar la *Shoah* amb «totes les formes de genocidi, així com les ideologies racistes que les inspiren [...]». Recordem, en particular, la massacre dels armenis, les innumerables víctimes a Ucraïna els anys 30, el genocidi dels gitanos, que fou igualment resultat de les idees racistes, i tragèdies semblants que tingueren lloc a Amèrica, a l'Àfrica i als Balcans. Tampoc no oblidem els milions de víctimes de la ideologia totalitària a la Unió Soviètica, a Xina, a Cambodja i en altres llocs. No oblidem tampoc encara el drama de l'Orient Mitjà». I per a completar aquesta adequació, en què els significats es barregen i s'igualen les culpes, el document es llança a la conclusió, tot dient, d'una manera gairebé increïble: «esperem transformar la consciència dels pecats passats en una decisió ferma de construir un futur nou en el qual ja no hi

haurà antijudaïsme entre els cristians o sentiments anticristians entre els jueus».

Més enllà de les aproximacions insinuadores (martiri jueu-martiri cristià; paper de salvador de Pius XII, però cap referència a les crítiques de què ha estat objecte la seua actuació; assimilació dels genocidis; acostament genocidi-qüestió de l'Orient Mitjà; culpes cristianes-culpes jueves), hi ha ací també, com es veu, una profunda relectura del passat: la imatge que se'n deriva és que el passat es troba en general reblert de mal, sense que se n'hi pugui identificar amb claredat una altra font que no siga la dels negadors de l'origen transcendent de la vida i de la moral; així doncs, nazis i comunistes. Tots els altres en tenien, de culpes; tanmateix, humanes: els ustatxis que mataven sense renegar de Déu, àdhuc en el seu nom, els jueus per haver tingut sentiments anticristians, els cristians per un antijudaïsme que de tota manera cal contextualitzar i mirar de comprendre cas per cas. Els homes –ja se sap– són pecadors.

El paper polític de l'Església ha canviat en aquest darrer pontificat i hom vol donar-ne una imatge nova que propose l'Església com a totalitat: hi ha desaparegut qualsevol rastre d'alineament, l'Església ha renunciat al seus arrencaments

de part per tornar a presentar-se per damunt de les parts.

Però també aquesta versió treu rellevància a la història. El passat és, tan sols, el lloc del pecat i de la confusió. On tothom és culpable, ningú no ho és. Ni Stepinac, ni Pius XII, que són beatificats per haver donat testimoni de la veritat catòlica elegint sempre la via inevitable del mal menor en un món de violència i de pecat.

He triat tres exemples molt diferents d'ús polític de la història sense voler, tanmateix, proposar-ne una tipologia exhaustiva. Però m'ha semblat possible de veure-hi un fons comú que ha incidit profundament en el camp de la recepció dels resultats de la recerca històrica. La pretesa fi de les ideologies no és una altra cosa que una suspensió de la raó històrica que obre de bat a bat les portes precisament al triomf de les ideologies: irracionalisme, nacionalisme, neoliberalisme, fonamentalisme religiós. La història és manipulada i utilitzada mentre la veu dels historiadors ha esdevingut ofegada i llunyana. Ni la memòria esmicolada ni l'escola ni els mitjans de comunicació poden seguir el seus procediments, lents i incerts. Em sembla urgent de debatre-ho.

Traducció de Jaume Soler

1. F. FURET, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XX siècle*, París, Laffont-Calmann-Lévy, 1995, p. 809.
2. Id., p. 808.
3. Un exemple interessant em sembla que n'és la debilitat i la indecisió amb què el mateix Furet contradiu dos punts centrals de les tesis de Nolte (la prioritat cronològica i, doncs, el paper causal del bolxevisme respecte del nazisme i la identificació d'un nucli racional en l'antisemitisme nazi) en l'intercanvi epistolar tot just publicat. F. FURET-E. NOLTE, *XX secolo. Per leggere il Novecento fuori dai luoghi comuni*, Roma, Liberal, 1997.
4. J. CLIFFORD, «On Ethnographic Authority», *Representations* I (1983), pp. 118-146.
5. *Due fronti. La guerra di Spagna nei ricordi personali di opposti combattenti di sessant'anni fa. Introduzione di Sergio Romano*, Florència, Liberal libri, 1998, p. XIII. Poques setmanes després de la publicació se'n féu una nova edició amb part del debat que suscità i amb la rèplica de Romano.
6. *Due fronti*, 2a ed., p. 197.
7. Id., p. XV.
8. En el debat intervingueren M. Pirani (*La Repubblica*, 13-V i 21-V 1998), R. Foa (*L'Unità*, 15-V), B. Spinelli (*La Stampa*, 17-V i 24-V), N. Aiello (entrevista a Valiani, *La Repubblica*, 20-V), E. Sogno (*La Stampa*, 21-V), G. Ranzato (*La Repubblica*, 25-V), S. Romano (*Corriere della Sera*, 6-VI), E. Deaglio (*Diario*, 24/30- VI), M. A. Maciocchi (*El País*, 26-VI), S. Viola (*La Stampa*, 18-VI), I. Montanelli (*Corriere della Sera*, 30-VI), M. Veneziani (*Il Giornale*, 30-VI), F. Perfetti (*Avvenire*, 30-VI), A. Tabucchi (*Corriere della Sera*, 30-VI i 26-VII), P.L. Battista (*La Stampa*, 1-VII), M. Brambilla (*Corriere della Sera*, 2-VII), P. Ostellino (*Corriere della Sera*, 5-VII), G. P. Pansa (*L'Espresso*, 9-VII), E. Bettiza (*La Stampa*, 11-VII), F. Adornato (*Liberal*, 16-VII), S. Juliá (*Babelia*, 18-VII), A. Botti (*El País*, 10-VIII). És probable que l'enumeració no siga exhaustiva.
9. Vegeu, per exemple, l'entrevista a *La Stampa* del 20-V-1998, les declaracions a la televisió recollides pels diaris del 23-IX-98, l'entrevista a *La Repubblica* del 31-XII-1998.
10. Així es diu a l'Ordre Ministerial 682, de 4 de novembre de 1996, del Ministeri d'Instrucció Pública italià dedicada a «Modificacions de les disposicions relatives a la subdivisió anual del Programa d'Història», que prescriu que en tots els cicles escolars el darrer any estiga dedicat exclusivament al segle XX.
11. W. R. BION, *Group and Organisation Studies*, Mark Person & Ass., Colchester, 1974, pp. 16-17.
12. P. LEVI, *I sommersi e i salvati*, Torí, Einaudi, 1986, p. 128.
13. Se'n pot veure una presentació detallada a J.-Ph. GENET, «La genèse de l'Etat moderne. Les enjeux d'un programme de recherche», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 118 (juny 1997), pp. 3-18. Ja he discutit aquest programa en l'article al qual em permet de remetre el lector: G. LEVI, «The Origins of Modern State and the Microhistorical Perspective», dins J. SCHLUMBOHM, ed., *Mikrogeschichte/Makrogeschichte. Komplementar oder inkommensurabel?*, Göttingen, Wallstein Verlag, 1998, pp. 53-82.
14. J. COLEMAN (dir.), *L'individu dans la théorie politique et dans la pratique*, París, PUF, 1996.
15. Id., p. XVIII.
16. A. DE TOCQUEVILLE, *De la démocratie en Amérique*, vol. 3, part 2, cap. 2.
17. Vegeu, per exemple, l'important llibre, recentment publicat, d'A. PORTELLI, *L'ordine è già stato eseguito. Roma, le Fosse Ardeatine, la memoria*, Roma, Donzelli, 1999.
18. Sobre això cal veure M. A. RIVELLI, *L'Arcivescovo del genocidio. Monsignor Stepinac, il Vaticano e la dittatura ustascia in Croacia, 1941-45*, Milà, Kaos edizioni, 1998. No he pogut tenir en compte el volum tot just publicat en la col·lecció «Quaderni dell'Osservatore Romano»: G. P. MATTEI, *Il cardinale Stepinac. Una vita eroica nella testimonianza di quanti con lui sono stati vittime della persecuzione nella Jugoslavia comunista*, Roma, 1999.
19. Les citacions que segueixen provenen del text publicar a *Le Monde* del 18 de març de 1998, amb la indicació «traduction non officielle par le secrétariat de l'épiscopat français por les relations avec le judaïsme».